

Віктор Михайлов,

доктор педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник сектору пожежної безпеки об'єктів та технологій,
Науково-дослідний центр пожежної безпеки
Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
вул. Вишгородська, 21, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-1500>

Олександр Нікулін,

доктор технічних наук, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний центр пожежної безпеки
Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
вул. Вишгородська, 21, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9126-0681>

Наталія Кравченко,

молодший науковий співробітник відділу нормативно-технічного забезпечення,
Науково-дослідний центр пожежної безпеки
Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
вул. Вишгородська, 21, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9481-3034>

Тарас Савченко,

магістр,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
вул. Вишгородська, 21, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9250-8011>

Роман Коваль,

ад'юнкт,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вул. Клепарівська, 35, м. Львів, Україна,
провідний фахівець відділу персоналу,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
вул. Вишгородська, 21, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8970-2831>

ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ З ПИТАНЬ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті переконливо доведено, що з розвитком цивілізації зростає роль і вплив держави на забезпечення захисту населення від надзвичайних ситуацій, вжиті просвітницькі заходи для зменшення впливу їх негативних наслідків у певний історичний період часу. Розглянуто історичну неперервність функціонування систем місцевої протиповітряної оборони, цивільної оборони та цивільного захисту в Україні, пов'язаних із розвитком професійної компетентності фахівців з питань цивільної безпеки. Аналіз способів і засобів захисту населення від надзвичайних ситуацій розкриває умови та можливості становлення й розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців. Встановлено, що розвиток системи підвищення кваліфікації фахівців цивільної безпеки не був рівномірним і простим, а являв собою процес, насичений реальними змінами, що охоплював різні періоди. Представлена історико-педагогічна періодизація становлення й розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки в Україні відображає авторське бачення цього процесу в контексті науково-об'єктивної інтерпретації важливих історичних подій у галузі цивільної безпеки. У дослідженні застосовано компаративний метод аналізу архівних документів, навчально-методичних матеріалів, а також методичний принцип єдності історичного та логічного, абстрактного та конкретного.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, фахівець із питань цивільної безпеки, цивільний захист, періодизація.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми.

Тенденції розвитку системи цивільного захисту вказують на її особливе значення в забезпеченні безпеки суспільства завдяки зростанню професійної компетентності фахівців, діяльність яких пов'язана із здійсненням

заходів у сфері цивільного захисту. Для повноцінного дослідження суті становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки необхідно не лише здійснити аналіз цього процесу в сучасних умовах, але й простежити його поє-

тапний розвиток. Ретроспективний аналіз будь-якого педагогічного явища сприяє його кращому розумінню.

Еволюція підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки визначається об'єктивними проблемами розв'язання проблем безпечної життєдіяльності людей, суспільно-політичними потребами захисту їх та середовища їхнього існування, подоланням протиріч між суспільно зумовленими вимогами до професійної діяльності фахівців і фактичним рівнем кваліфікації. Неодмінним засобом пізнання історичних явищ є періодизація, тобто розподіл історико-педагогічної дійсності на періоди. При здійсненні періодизації становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки враховуватимемо наступне: цілі діяльності, які визначаються вимогами до розвитку професійної компетентності фахівців з питань цивільної безпеки; зміст підвищення кваліфікації; організаційні форми та методи роботи в курсовий і міжкурсний періоди навчання фахівців. Важливими критеріями для визначення часових рамок таких періодів є нормативно-правові акти, що визначають напрями розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців. Також слід враховувати один з основних критеріїв періодизації – розвиток сфери цивільного захисту з огляду на політичні, економічні та соціокультурні чинники й умови, які забезпечують її функціонування.

Пошук шляхів подальшого розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки потребує глибокого та всебічного вивчення досвіду її трансформації, аналізу позитивних і негативних тенденцій цієї трансформації з урахуванням стратегічних напрямів розвитку сфери цивільного захисту, зумовлює актуальність дослідження.

Мета та завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні періодів становлення й розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки. Завданнями дослідження є: розгляд історичної неперервності функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в Україні та відповідної освітньо-професійної діяльності в забезпеченні захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій; схарактеризування змін у видах підвищення кваліфікації фахівців у сфері цивільної безпеки – від простого (за принципом «Роби, як я») до субсидіарного (інноваційного); виокремлення періодів, що репрезентують історичну послідовність та наступність становлення й розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки.

Методи дослідження. Становлення та розвиток системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки зумовлені об'єктивними соціально-економічними та суспільно-політичними потребами, впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, необхідністю подолання суперечностей між суспільно зумовленими вимогами до професійної діяльності фахівців та фактичним рівнем їхньої кваліфікації. Еволюція означеної системи є складним процесом, пов'язаним

із вирішенням комплексу проблем нормативно-правового, соціального, організаційного та функціонального характеру. Цілком закономірно, що аналізу розвитку професійної компетентності цих фахівців присвячено ряд наукових досліджень (Н. Вовчаста, П. Волянський, А. Демків, Л. Клос, М. Кусій, Л. Петренко, В. Печиборщ, В. Садковий, Ю. Таймасов, А. Терентьєва та інші). На думку вчених, жодна освітня система не може успішно розвиватися без аналізу свого минулого, оцінки та систематичного перегляду набутого досвіду. Означене дає змогу виявити характерні особливості цього явища, загальні тенденції, можливості та перспективи модернізації з урахуванням національних і світових тенденцій соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін (Кузьмінський, 2003). Неодмінним засобом пізнання історичних явищ є періодизація, тобто поділ історико-педагогічної дійсності на певні періоди.

Будь-які дослідження передбачають використання наукових методів, які визначають сукупність встановлення параметрів, структури, інших характеристик досліджуваних об'єктів. Важливою стороною наукового методу, його невіддільною частиною для будь-якої науки є вимога об'єктивності, що виключає суб'єктивне тлумачення результатів. Серед відомих видів методів наукового дослідження важливе значення належить компаративістичним дослідженням, в основу яких покладено метод порівняння. В умовному поділі історичного процесу становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки застосування даного методу є особливо важливим. Ці історичні періоди мають ті чи інші відмітні риси, які визначаються залежно від обраного критерію періодизації.

Аналіз навчально-методичних матеріалів, історико-педагогічної літератури дозволяє нам стверджувати, що проблема періодизації становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки залишається недостатньо вивченою, тому сама періодизація повинна бути достатньо обґрунтованою. Вивчаючи періодизацію становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки, ми пізнаємо її об'єктивну логіку. Вивчаючи ж предмет (система підвищення кваліфікації означених фахівців), ми логічно реконструюємо його історію. Досліджуючи етапи історії становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки з позиції вивчених на практиці історичних фактів, простежуємо послідовне вдосконалення цієї системи.

У пізнанні періодів становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки нами визначався рух від абстрактного до конкретного як ознака сходження, яка фіксує ту обставину, що всі попередні поняття в русі не втрачаються, а зберігаються, входять у згорнутому вигляді в наступні від неповного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного та всебічного

знання. Погоджуючись із С.У. Гончаренко, зазначимо, що означений підхід дає змогу глибше вивчити предмет, побачити його сутнісні зв'язки та характеристики (Гончаренко, 2008).

Результати дослідження. Способи протидії руйнівним силам природи й техногенного середовища у світі з часом розвивалися, прогресивні новачки в одній країні незабаром поширювалися в інші. Корені взаємовпливу знаходяться в глибині століть, у традиціях вогнепоклонників трипільської культури, язичницьких віруваннях давніх слов'ян. Вчені наводять відомості про існування організаційних форм діяльності людей, пов'язаних із навчанням, заснованим на боротьбі з небезпеками, ще в «доіндустріальний період» (Клименко, 2015).

Початок організованої боротьби з пожежами на Русі було відзначено князівським указом Ярослава Мудрого (983–1054 рр.), який на законодавчому рівні окреслював навчання фахівців роботі з елементарними засобами для пожежогасіння (Котельникова, 2011, с. 7, 52). У часи Середньовіччя, коли функції органів врядування багатьох міст на українських землях визначалися магдебурзьким правом, у юридичних актах фіксувались організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення самоврядною громадою безпеки, обмеження розповсюдження загроз та забезпечення пожежного захисту. Про специфіку процесу вироблення знань у цей період дізнаємося з дослідження С. Курбатова, який наголошує, що «... нове відчуття часу та простору на рівні масової свідомості, потреба в освічених кадрах створюють контекст в епіцентрі міського буття, в якому відбувається формування нових знань, що конституують нову реальність, а майбутнє, заради якого створюються нові знання, фактично відбирає у церкви монополію на минуле» (Курбатов, 2015).

Сформоване в період XI–XVI ст. на теренах нинішньої України зниження можливості виникнення пожеж спрямовувалося, зокрема, завдяки професійному добору фахівців для протипожежної справи. Труднощі з приборканням вогненної стихії змушували владу посилювати навчання пожежних розрахунків (Михайлов, 2020). Набуті практичні навички передавались від більш досвідчених до менш досвідчених фахівців у процесі практичної роботи за принципом «Роби, як я».

Із часом рівень підготовки фахівців пожежної охорони досягав певного розвитку, що позитивно позначалось на захисті людей. Так, після виданого в лютому 1800 року циркуляра «Про формування у містах поліцейських відділень» повідомлялось, що в м. Одесі «... при поліції засновується пожежна експедиція під керуванням брандмайора, ...». При таких пожежних експедиціях за кошти міського бюджету проходили пожежну підготовку майстри, які після засвоєння курсу навчання зараховувалися до штату поліцейських із зобов'язанням прослужити 15 років рекрутської повинності (Котельников, 2018, с. 70). До кінця 1860 року професійні пожежні команди з навченим постійним штатом фахівців були створені в містах Києві, Харкові,

Чернігові, Єлисаветграді, Миколаєві, Слов'янську, Черкасах. Водночас по всіх містах та селах друкувались і розповсюджувались інструкції з протипожежних заходів, їх наказували читати в церквах у неділю під час проповідей та в інші святкові релігійні дні.

Із розвитком гірничої справи, мореплавства та нафтової індустрії зростала кількість небезпек, що зумовило необхідність кращої розбудови рятувальних служб та підготовку їхнього персоналу для боротьби з новими загрозами. Дослідники наводять відомості про відсутність у пожежних командах належної підготовки фахівців. За непрофесіоналізм платили найвищу ціну – фахівці гинули у вогні або отримували каліцтва. Лише «піонери пожежної справи» спрямовували свою енергію на поліпшення навичок у «нижчих службовців пожежних команд», засновуючи школи для брандмейстерів, здійснюючи «народні читання з картинами». Посібник «Міська пожежна команда», виданий у 1890 році, став настільною книгою для начальницького складу пожежної охорони на довгі роки, де були виписані основні прийоми гасіння пожеж (Михайлов, 2020; Котельников, 2018). Таким чином, із початком індустріального періоду професійний розвиток фахівців став неможливим без набуття та використання загальнонаукових і практичних знань, тому навчання на робочому місці поступово трансформувалося в аудиторне. У грудні 1914 року при одній із пожежних частин м. Харкова запрацювали одномісячні курси – «Навчальна пожежна школа». Серед випускників перших дворічних курсів пожежних техніків (м. Санкт-Петербург) були брандмейстери, які очолювали пожежні команди міст Харкова, Києва, Олександрівська (Доманський, 2004).

Наступний період становлення системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки був «продукований» ризиками виникнення небезпек від хімічної зброї та бойової авіації, якою завдавались удари по промислових об'єктах та населених пунктах. Для швидкої ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, крім військовиків, залучались органи місцевої влади, міліція та населення, що зумовлювало зародження системного захисту від небезпек воєнного характеру (Котельников, 2018, с. 23; Кулеба, 2013). Відтак зросла потреба у створенні короткострокових навчальних курсів з організації роботи щодо захисту промислових об'єктів та населених пунктів. Зокрема, на Київських об'єднаних курсах підвищували кваліфікацію керівні кадри повітряно-хімічної оборони. У навчальних пунктах міст та на базі навчальних мереж громадських оборонних організацій проходило навчання працююче населення. Активний пошук нових форм і методів навчання, метою яких було зміцнення зв'язку теорії з практикою, здійснювався з позиції вимог затвердженої української радянської системи освіти. Зміст навчання визначався завданнями, які виконувала місцева протиповітряна оборона. У практику навчання були введені такі форми, як: лекції-бесіди, лабораторно-кабінетні заняття,

навчальна конференція, підготовка доповідей і рефератів. До середини 30-х років було створено інституційні заклади для підготовки кадрів з пожежної справи у містах Києві, Катеринославі, Одесі, Харкові, Херсоні, Ромнах, Вінниці, Ніжині (Михайлов, 2020; Котельников, 2018, с. 24). Таким чином, до середини 30-х років ХХ століття на теренах України були сформовані всі передумови для створення системи навчання керівних кадрів центральних і місцевих органів влади з питань захисту від повітряного та хімічного нападу.

Постановою Ради Народних Комісарів «Про загальну обов'язкову підготовку населення до протиповітряної оборони» (1941 р.) передбачалось обов'язкове вивчення населенням прийомів і способів захисту від повітряних нападів, визначався порядок створення груп самозахисту – масових формувань місцевої протиповітряної оборони та їхньої підготовки. Основними організаційними принципами підготовки населення на той час були всеохопленість та безперервність. Значна робота проводилася з підготовки керівного складу служб місцевої протиповітряної оборони (оповіщення та зв'язку; медико-санітарної; охорони громадського порядку та безпеки; сховищ; транспортної; торгівлі та громадського харчування; водопостачання й каналізації; відновлення будівель, доріг і мостів; світломаскування), які створювались на базі підприємств і міських органів влади. Зміст навчання керівних кадрів визначався з урахуванням основних завдань місцевої протиповітряної оборони (Борис, 2017).

Інституціоналізацію системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки активізовано зі створенням системи цивільної оборони як одного зі стратегічних факторів забезпечення безпеки держави під час Другої світової війни. Визначилися заходи зі створення матеріально-технічної бази для закладів освіти, факультетів і курсів підвищення кваліфікації, основні форми та тривалість підвищення кваліфікації, процедура затвердження навчальних планів і програм та формування планів прийому слухачів на навчання та інше. Навчання керівного складу центральних органів виконавчої влади, органів влади на місцях, обласних і міських рад народних депутатів, які входили до складу комісій з надзвичайних ситуацій та інших фахівців народного господарства, проводилося з відривом від виробництва (Михайлов, 2022).

Оцінити реальну готовність держави до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій мирного часу спонукала Чорнобильська катастрофа (1986 р.) та землетрус у Вірменії (1988 р.). Значні людські жертви й матеріальні збитки призвели до висновку, що система цивільної безпеки, яка існувала у ХХ столітті, вже не могла забезпечувати захист населення. Відбувся пошук нових форм організації управління системою цивільної оборони країни, способів реагування на надзвичайні ситуації, а відповідно – форм, методів і технологій навчання фахівців (Кулешов та ін., 2020, с. 49). Необхідність проведення реформ зумовлювала зміни кваліфікаційних вимог до фахівців. Реальні можли-

вості розроблення самостійної теорії професійного навчання у сфері цивільного захисту виникли в період оголошення незалежності України з перенесенням інтересів особистості в центр уваги науки, освіти, розвитку андрагогічної ідеї навчання цих фахівців.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 1994 року № 229 «Про затвердження Положення про Цивільну оборону України» республіканські курси цивільної оборони УРСР реорганізовані в Центральні державні курси цивільної оборони, промислової та екологічної безпеки України. На них покладалися завдання з підготовки та перепідготовки керівного складу цивільної оборони, надання допомоги природоохоронним та іншим органам, причетним до забезпечення промислової та екологічної безпеки. Створеною мережею територіальних курсів цивільної оборони передбачалось навчання осіб керівного складу цивільної оборони на місцях. Були визначені заходи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців галузевими закладами вищої освіти та установами сфери цивільного захисту на новій основі, терміни підвищення кваліфікації фахівців; запроваджувалась відповідальність керівників органів влади за організацію безперервного навчання. Діяльність у галузі професійного навчання фахівців із цивільної оборони передбачала формування переліку спеціальностей та спеціалізацій із цивільної оборони, визначення нових підходів до інтеграції освіти та нормативне забезпечення цього процесу, розширення наукових досліджень із психолого-педагогічних проблем професійної освіти; навчально-методичне забезпечення навчального процесу за новими кваліфікаційними характеристиками та освітньо-професійними програмами і таке інше (Садковий, 2015).

Прийнятий у 2000 році Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» забезпечив створення єдиної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців цивільного захисту на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях. Ураховуючи міждисциплінарний характер сфери цивільного захисту Кабінет Міністрів України наголошував, що «підвищення кваліфікації фахівців проводиться для забезпечення потреб органів влади, підприємств, установ, організацій, на яких поширюється дія законів у сфері цивільного захисту, а також аварійно-рятувальних служб на працівників, здатних компетентно і відповідально виконувати функції управління техногенною і природною безпекою». Все ж зміст навчання потребував удосконалення, оскільки в навчальних закладах переважали відомчі підходи у формуванні навчальних планів і програм, ними самостійно визначався перелік навчальних дисциплін (Малеван, Переверзін, 2013, с. 3).

Із прийняттям у 2012 році Верховною Радою України Кодексу цивільного захисту України упорядковувалася система підготовки персоналу, визначались концептуальні засади підвищення кваліфікації керівного

складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням заходів цивільного захисту (Кодекс цивільного захисту України, 2013). ДСНС України разом з органами місцевої влади створювали навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності в областях та м. Києві як бюджетні установи для забезпечення надання освітніх послуг та здійснення методичного супроводу суб'єктів господарювання. Система підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки, що відповідала визначеним цілям захисту населення й території того часу, інтегрувалась у національну систему освіти на основі єдиної правової бази з урахуванням специфіки відомчої освіти. Водночас дослідники робили висновок, що підходи до підготовки цих кадрів залишаються застарілими та не відповідають існуючим потребам щодо забезпечення безпеки людей (Сьомін, Резнікова, 2017, с. 68, 69).

Обговорення. Суспільний розвиток, парадигмальні зміни сфери цивільного захисту, перехід до інформаційного суспільства є вагомими причинами кардинальних перетворень системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки. Усе це та нові, більш високі вимоги до кожного представника цієї галузі спонукають до впровадження якісно нових підходів з організації їхнього навчання. У відповідь на виклики сьогодення та особистісні потреби фахівців державою створені умови для реалізації їхніх прав на «освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти», про що йдеться у статті 8 Закону України «Про освіту» (2017 р.). Водночас для реалізації цілей підвищення кваліфікації все частіше розглядається концепція, згідно з якою розв'язувані проблеми мають вирішуватися на найнижчому та віддаленому від центра рівні. При цьому центральна влада, яку на регіональному рівні представляють фахівці категорій слухачів курсів підвищення кваліфікації «Керівники структурних підрозділів (департаментів, управлінь, відділів, секторів) місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування», «Посадові особи місцевих органів

виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які виконують обов'язки секретарів комісій з питань евакуації, комісій з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій», грає субсидіарну (допоміжну), а не субординативну (підпорядковуючу) роль. Новизна цього підходу в умовах сьогодення полягає в активізації ініціативи знизу – від здобувача освіти, місцевих органів влади та всіх стейкхолдерів із розвитку безпечного освітнього середовища, мотивації різних верств населення та професійних груп до розробки та реалізації спільної програми дій на основі широкої колаборації всіх членів громади. Така позиція цілком відповідає основним положенням децентралізації управління в цій галузі й наповнює новим змістом їхню професійну діяльність.

Реалізація принципу субсидіарності в організації підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки цілком відповідає вимогам часу – формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян – та сприяє імплементації європейської моделі професійної освіти й навчання фахівців у сфері цивільної безпеки. Прогностичний потенціал зазначеного принципу субсидіарності в організації підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки полягає в зростанні можливості його використання в післявоєнний період в Україні.

У контексті викладеного можемо зазначити, що нині відбуваються зміни в теорії та практиці підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки, що базуються на навчанні за принципом «Роби, як я» до такого, що забезпечує цілісний розвиток фахівця з питань цивільної безпеки. На графічному зображенні (рис. 1) проілюстровано розвиток видів підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки від простого (за принципом «Роби, як я») до інноваційного – субсидіарного, що актуалізує синергію принципів децентралізації та відкритості навчання в їх заохочуванні до індивідуального навчання та самоосвіти в курсовий і міжкурсний періоди.

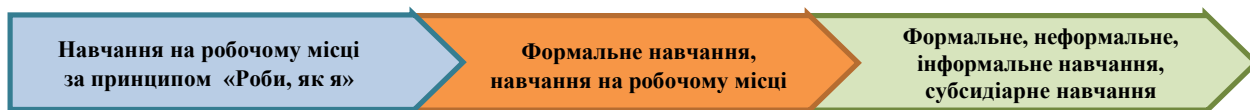

Рис. 1. Еволюція видів підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки

Джерело: розробка автора

Базуючись на результатах історико-педагогічного аналізу еволюції системи цивільного захисту населення та територій від небезпек природного та техногенного характеру, ми виокремили періоди, що репрезентують історичну наступність і послідовність становлення та розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки. Умовне виділення *першого етапу* ґрунтується на зміні, що

відбулися до кінця XIV століття, коли в якості знань, необхідних для виживання та захисту людей від сил природи, пожеж та епідемій, було виховання та просвіта, які здобувалися в общинному осередку й трактувалися з деякою долею фантастики та з церковних джерел. *Другий етап* характеризується елементарним врегулюванням порядку організації та проведення навчання фахівців, спрямованого на боротьбу з поже-

жами та епідеміями (XV ст. – 1918 р.) у зв'язку з наближенням періоду індустріального розвитку суспільства та «продукуванням» нових ризиків виникнення надзвичайних ситуацій. У цей період відбувається пошук змісту, організаційних форм і методів підготовки фахівців із протидії небезпекам.

Характерною рисою *третього етапу* є опанування знань і вмінь з організації захисту населення від хімічних засобів ураження та нападу з повітря (1918–1932 рр.) у зв'язку зі створенням місцевої системи протиповітряної оборони, яку організували органи влади під керівництвом військових організацій на місцях. Із 1932 року бере свій початок *четвертий етап*, який передбачає адміністративно-правове врегулювання підготовки фахівців, що триває до 1961 року. Цей період характеризується курсовою підготовкою кадрів для розв'язання завдань щодо захисту населення від небезпек воєнного характеру з утвердженням командно-адміністративної системи управління місцевою протиповітряною обороною країни.

Розвиток готовності органів управління та сил цивільної оборони до виконання спеціальних невідкладних аварійно-рятувальних робіт в осередку ядерного ураження став поштовхом для початку *п'ятого етапу* підготовки керівного складу та фахівців цієї галузі (1961–1986 рр.). Посиленню просвітницької роботи з учнівською молоддю та працюючим населенням країни спонукало створення системи цивільної оборони як складника системи загальнодержавних оборонних заходів країни. У *шостий період* (набуття досвіду в реагуванні на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру – 1986–1991 рр.) система післядипломної освіти адаптується до основних модернізаційних процесів загальносуспільного значення, характеризується інтегрованим зростанням кількісних і якісних показників, становленням системи безперервного підвищення кваліфікації керівного складу та фахівців цивільної оборони в Україні. Характерні риси *сьомого етапу* (розвитку навчальної та дослідницько-інноваційної діяльності за парадигми цивільної безпеки), який розпочався в 1991 році та триває донині, є переорієнтація та розвиток професіональних кадрів для системи цивільного захисту, національна спрямованість і забезпечення умов для постійного підвищення їхньої кваліфікації.

Висновки. У ході дослідження здійснено історико-педагогічний аналіз різних аспектів розвитку системи підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільного захисту та представлено періодизацію її становлення в контексті науково-об'єднаної інтеграції окремих історико-теоретичних фактів безперервності функціонування системи захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій в Україні, що ґрунтується на вдосконаленні правових, інституційних, організаційних, методичних, науково-педагогічних, технологічно-проектувальних засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 34 с.
2. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
3. Клименко Н.Г. Єдина державна система цивільного захисту: складові, завдання та режими функціонування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 95–100. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4246&i=20> (дата звернення: 24.06.2023).
4. Котельникова Н. Періодизація історії розвитку післядипломної педагогічної освіти в КНР. *Історико-педагогічний альманах*. 2011. Вип. 2. С. 77–82. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4833.2.2011.15321> (дата звернення: 15.06.2023).
5. Курбатов С.В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2015. 36 с.
6. Михайлов В.М. Ретроспективний аналіз становлення системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. 2020. Том 4. № 31. С. 21–31. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214283>
7. Котельников С. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України : науково-популярне видання. Київ, 2018. 144 с.
8. Доманський В.О. Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності Державного департаменту пожежної безпеки) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 24 с.
9. Кулеба О.М. Становлення та розвиток системи цивільного захисту на території України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 134–140.
10. Борис О.П. Історія становлення державної пожежної охорони та її роль у формуванні системи цивільного захисту України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1330> (дата звернення: 11.06.2023).
11. Михайлов В.М. Система підвищення кваліфікації фахівців з питань цивільної безпеки у післядипломній освіті : дис. ... док. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2022. 577 с.
12. Кулешов М.М., Садковий В.П., Тютюнник В.В. Державна система цивільного захисту : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, 2020. 232 с.
13. Садковий В.П. Формування якості освіти як один з напрямів автономізації навчальних закладів. *Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., 16–17 квітня 2015 р. / за заг. ред. В.П. Садкового. Харків, 2015. С. 66–68.
14. Малеван О.Ю., Переверзін Ю.П. Аналіз структури системи підготовки кадрів у сфері цивільного захисту. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 2. С. 3.
15. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 11.06.2023).

16. Сьомін С.В., Резнікова О.О. Проблеми реформування системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 67–73.

REFERENCES

1. Kuzminskyi, A.I. (2003). Teoretyko-metodolohichni zasady pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v Ukraini [Theoretical and methodological principles of postgraduate pedagogical education in Ukraine]. (Extended abstract of doctor's thesis) [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S.U. (2008). Pedahohichni doslidzhenia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv-Vinnytsia: DOV "Vinnytsia" [in Ukrainian].

3. Klymenko, N.H. (2015). Yedyna derzhavna systema tsyvilnoho zakhystu: skladovi, zavdannia ta rezhymy funktsionuvannia [The only state system of civil protection: components, tasks and modes of operation]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 3, 95–100. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=4246&i=20> (data zvernennia: 24.06.2023) [in Ukrainian].

4. Kotelnikova, N. (2011). Periodyzatsiia istorii rozvytku pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v KNR [Periodization of the history of the development of post-graduate pedagogical education in the PRC]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 77–82. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4833.2.2011.15321> (data zvernennia: 15.06.2023) [in Ukrainian].

5. Kurbatov, S.V. (2015). Fenomen universytetu v konteksti hlobalnykh transformatsii [Phenomenon of University in the Context of Global Transformations]: avtoref. dys. ... d-ra filosof. nauk : 09.00.10. 36 s. [in Ukrainian].

6. Mykhailov, V.M. (2020). Retrospektyvnyi analiz stanovlennia systemy pidvyshchennia kvalifikatsii kerivnoho skladu i fakhivtsiv haluzi tsyvilnoi bezpeky v Ukraini [Retrospective analysis of the advanced professional training system development for managers and civil security specialists in Ukraine]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzh. ped. un-tu. imeni Ivana Franka, 4, 31, 21–31. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/31.214283> [in Ukrainian].

7. Kotelnikov, S. (2018). Vohnebotsi. Istoriiia pozhezhnytstva na terenakh suchasnoi Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia [Firefighters. The history of firefighting on the territory of modern Ukraine: a popular scientific edition]. Kyiv, 144 [in Ukrainian].

8. Domanskyi, V.O. (2004). Derzhavne upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu Ukrainy (orhanizatsiino-pravovi

analiz za materialamy diialnosti derzhavnoho departamentu pozhezhnoi bezpeky) [Public administration of fire safety of Ukraine (organizational and legal analysis on materials of activity of the State department of fire safety)]: avtoref. dys. ... kand. yur. nauk : 12.00.07. Kyiv [in Ukrainian].

9. Kuleba, O.M. (2013). Stanovlennia ta rozvytok systemy tsyvilnoho zakhystu na terytorii Ukrainy [Formation and development of civil protection in Ukraine]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 60, 134–140 [in Ukrainian].

10. Borys, O.P. (2017). Istoriiia stanovlennia derzhavnoi pozhezhnoi okhorony ta yii rol u formuvanni systemy tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [History of the formation of the state fire protection and its role in the formation of the system of civil protection of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1330> [in Ukrainian].

11. Mykhailov, V.M. (2022). Systema pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv z pytan tsyvilnoi bezpeky u pislidyplomnii osviti [The System of Professional Development of Civil Security Specialists in Postgraduate Education] : dys. ... dok. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kulieshov, M.M., Sadkovyi, V.P., Tiutiunyk, V.V. (2020). Derzhavna systema tsyvilnoho zakhystu [State civil defense system] : navch. posib. Kharkiv : NUTsZU, 232 [in Ukrainian].

13. Sadkovyi, V.P. (2015). Formuvannia yakosti osvity, yak ody z napriamiv avtonomizatsii navchalnykh zakladiv [Formation of the quality of education as one of the areas of autonomy of educational institutions]. Derzhavne upravlinnia naukovo-osvitnoho zabezpechennia pidhotovky konkurentospromozhnykh fakhivtsiv u sferi tsyvilnoho zakhystu : zb. tez Vseukr. nauk.-prakt. konf., 16–17 kvitnia 2015 r. / za zah. red. V.P. Sadkovoho. Kharkiv, 66–68 [in Ukrainian].

14. Malevan, O.Yu., Pereverzin Yu.P. (2013). Analiz struktury systemy pidhotovky kadrov u sferi tsyvilnoho zakhystu [Analysis of the structure of the personnel training system in the field of civil protection]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 2, 3 [in Ukrainian].

15. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (2013). [Code of Civil Protection of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 34–35, 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (data zvernennia: 11.06.2023) [in Ukrainian].

16. Comin, S.V., Reznikova O.O. (2017). Problemy reformuvannia systemy pidhotovky kadrov dlia sektoru bezpeky i obrony Ukrainy [The problems of reforming of the training system for national security and defence sector of Ukraine]. *Stratehichna panorama*, 1, 67–73 [in Ukrainian].

Viktor Mykhailov,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Research of the Sector of Fire Safety and Technologies,
Research Center of Fire Protection
of the Institute of Public Administration and Research in Civil Protection,
21, Vyshhorodska str., Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-1500>*

Oleksandr Nikulin,

*Doctor of Technical Sciences, Chief Research,
Research Center of Fire Protection
of the Institute of Public Administration and Research in Civil Protection,
21, Vyshhorodska str., Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9126-0681>*

Nataliia Kravchenko,

*Research Associate at the Regulatory and Technical Support Department,
Research Center of Fire Protection
of the Institute of Public Administration and Research in Civil Protection,
21, Vyshhorodska str., Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9481-3034>*

Taras Savchenko,

*Master,
Institute of Public Administration and Research in Civil Protection,
21, Vyshhorodska str., Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9250-8011>*

Roman Koval,

*Adjunct,
Lviv State University of Life Safety,
35, Kleparivska str., Lviv, Ukraine,
Leading Specialist at the Personnel Department,
Institute of Public Administration and Research in Civil Protection,
21, Vyshhorodska str., Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8970-2831>*

PERIODIZATION OF THE BECOMING AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM FOR IMPROVING THE QUALIFICATIONS OF CIVIL SECURITY SPECIALISTS

The article convincingly proves that with the development of civilization, the role and influence of the state in ensuring the protection of the population from emergencies increases, and educational measures are taken to reduce the impact of their negative consequences in a certain historical period of time. The historical continuity of the functioning of the local air defense systems, civil defense and civil protection in Ukraine, related to the development of the professional competence of specialists in civil security issues is considered. Analysis of the methods and means of protecting the population from emergencies reveal the conditions and possibilities for the formation and development of the system of professional development. It was established that the development of the professional development systems of civil security specialists was not uniform and simple, but was a process full of real changes, covering different periods. The presented historical and pedagogical periodization of the formation and development of the professional development system of civil security specialists in Ukraine reflects the author's vision of this process in the context of a scientific and objective interpretation of important historical events in the sphere of civil security. The research uses a comparative method of analysis of archival documents, educational and methodological materials, as well as the methodological principle of the unity of the historical and logical, abstract and concrete.

Key words: professional development, civil security specialist, civil protection, periodization.

Подано до редакції 20.06.2023